

ПРАВОВІ ОБОВ'ЯЗКИ В ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

LEGAL OBLIGATIONS IN THE PROCESS OF APPLICATION OF SURROGATE MOTHERHOOD TECHNOLOGY

Попович Т.П., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Статтю присвячено розгляду правових обов'язків у процесі застосування сурогатного материнства. Це дослідження здійснено шляхом виокремлення та аналізу окремих обов'язків, що існують у системі правових відносин, які виникають під час застосування сурогатного материнства як репродуктивної технології. Так, зокрема, автор виділяє обов'язок дотримуватись вимог, встановлених для учасників програми сурогатного материнства. Автор наголошує, що дотримання вимог, які висуваються національним законодавством до сурогатної матері та осіб, які в подальшому стануть батьками дитини, є першою необхідною передумовою для можливості застосування методу сурогатного материнства. Це свого роду мінімальна «гарантія», в тому числі й для держави, що права осіб, які беруть участь в програмі, не будуть порушені, а права майбутньої дитини, народженої методом сурогатного материнства, будуть захищені.

Окрім того, розглянуто обов'язок укладати договір про сурогатне материнство. На думку автора, договір про сурогатне материнство, який має приватноправовий характер за своєю природою, постає необхідною передумовою для встановлення й подальшого процесу відносин між його сторонами: майбутніми батьками (замовниками) та сурогатною матір'ю (виконавцем). При цьому основні обов'язки, які випливають з цього договору, повинні бути зафіксовані передусім у законодавстві, а вже далі знайти своє втілення у договорі.

І на завершення автор зазначає, що, здійснюючи спробу провести певну інтегральну лінію у виокремлених обов'язках, слід відзначити таке: необхідність їх дотримання та виконання пояснюється насамперед прагненням держави максимально забезпечити права дітей, народжених внаслідок застосування сурогатного материнства, а також репродуктивні права майбутніх батьків дитини, які замовляють послугу її виношування та народження, та права сурогатної матері, яка добровільно погоджується на надання послуги з виношування та народження дитини, її передачі батькам. У такий спосіб застосування сурогатного материнства покладає значну відповідальність на його учасників як за долю майбутньої дитини, так і за весь процес реалізації цього методу допоміжних репродуктивних технологій.

Ключові слова: правові обов'язки, допоміжні репродуктивні технології, сурогатне материнство, договір про сурогатне материнство.

The article is devoted to the consideration of legal obligations in the process of using surrogacy. This study is carried out by identifying and analyzing the individual obligations that exist in the system of legal relations that arise when using surrogacy as a reproductive technology. Thus, in particular, the author emphasizes the obligation to comply with the requirements established for participants in the surrogacy program. The author emphasizes that compliance with the requirements of national law for the surrogate mother and persons who will later become the parents of the child is the first necessary prerequisite for the possibility of applying the method of surrogacy. This is a kind of minimum "guarantee", including for the state, that the rights of persons participating in the program will not be violated, and the rights of the future child born by surrogacy will be protected.

In addition, the obligation to enter into a surrogacy contract is considered. According to the author, the surrogacy contract, which has a private legal nature, is a necessary prerequisite for the establishment and further course of relations between its parties: the future parents (customers) and the surrogate mother (performer). In this case, the main obligations arising from this contract must be fixed primarily in the legislation, and then find their embodiment in the contract.

In conclusion, the author notes that, trying to draw a certain integral line in the identified obligations, it should be noted the following: the need for their compliance and performance is explained primarily by the state's desire to ensure the rights of children born by surrogacy, as well as the reproductive rights of the future parents of such children who order the service of their birth, and the rights of the surrogate mother, who voluntarily agrees to provide the service of the birth of the child and its transfer to the parents. Thus, the use of surrogacy imposes a significant responsibility on its participants both for the fate of the unborn child and for the whole process of implementing this method of assisted reproductive technologies.

Key words: legal obligations, assisted reproductive technologies, surrogacy, surrogacy contract.

Правові відносини, які виникають під час застосування сурогатного материнства як окремої репродуктивної технології, стали предметом дослідження таких науковців, як С.В. Алборов, С.Б. Булеца, І.А. Дікова, О.Л. Дзюбенко, Е.А. Івасва, С.П. Журавльова, Ю.В. Коренга, Р.А. Майданик, М.В. Менджул, А.О. Пестрікова, В.В. Самойлова та інших. Загалом же варто говорити про приватно-правовий та етичний характер досліджень відносин сурогатного материнства. У цій науковій розвідці безпосередньо зупинимось на визначенні та аналізі окремих обов'язків, що виникають у процесі використання методу сурогатного материнства.

Обов'язок дотримуватись вимог, встановлених для учасників програми сурогатного материнства. Українське законодавство передбачає, що учасниками цієї програми можуть бути: подружжя; сурогатна матір. Сурогатною матір'ю може бути повнолітня дієздатна жінка, яка вже має здорову дитину, не має для цього медичних протипоказань, а також надала добровільну письмову згоду на участь в програмі сурогатного материнства. До зазначених вимог О.Л. Дзюбенко слушно пропонує нормативно додати також: відсутність психічних захворювань, шкідливих звичок, надмірної ваги [1, с. 103].

Цікавим є те, що законодавець чітко встановлює обмеження: сурогатна матір не може мати безпосереднього генетичного зв'язку з дитиною. Таким чином, сурогатна матір не може бути донором яйцеклітини. Сурогатною матір'ю, зокрема, може бути й близький родич батьків (мати, сестра, двоюрідна сестра тощо) [2]. Крім того, законодавець встановлює необхідність надання чоловіком сурогатної матері письмової згоди на її участь у програмі сурогатного материнства.

Для порівняння зазначимо, що в Ізраїлі сурогатна матір повинна відповідати таким вимогам: бути віком 22–38 років; пологи можуть проходити не більше 3 разів; пройшло не менше 1 року після останніх пологів; має власну здорову дитину; на момент прийняття рішення про участь у програмі сурогатного материнства жінка не має знаходитись в складній життєвій ситуації: розлучення, втрата близької людини, тяжка хвороба члена сім'ї тощо [3, с. 104].

Своєю чергою законодавство про репродуктивне здоров'я Білорусі поділяє вимоги до сурогатної матері на загальні та спеціальні. Загальними є такі: вік жінки 20–35 років, перебуває в шлюбі, має дитину, а також на

момент укладення договору не визнавалась судом недієздатною чи обмежено дієздатною, не позбавлялась батьківських прав чи не була в них обмежена, не відсторонювалась від обов'язків опікуна, піклувальника, не була засуджена за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти людини, не є підозрюваною чи обвинуваченою в кримінальній справі. Водночас спеціальні вимоги до сурогатної матері такі: жінка віком 20–49 років, якщо вона є родичкою генетичної матері чи жінки, яка скористалась донорською яйцеклітиною, або родичкою чоловіка такої жінки, перебуває в шлюбі та має неповнолітню дитину, або якщо вона є родичкою генетичної матері чи жінки, яка скористалась донорською яйцеклітиною, або родичкою чоловіка такої жінки, має повнолітню дитину і не має неповнолітню [4].

Учасниками програми сурогатного материнства в Україні можуть бути лише подружжя. Тому законодавцем виключається можливість одиноких осіб чи одностатевих пар брати участь у цій технології. Подружжя, в інтересах якого здійснюється програма сурогатного материнства, чи хоча б один із батьків повинні мати генетичний зв'язок із дитиною. Водночас у жінки (дружини) мають бути діагностовані медичні показання, щоб у подальшому можливо було застосувати відповідну репродуктивну технологію. В такий спосіб повинно бути медично доведено, що жінка не може самостійно зачати, виносити та народити дитину. Закон Білорусі «Про допоміжні репродуктивні технології» визначає, що програмою сурогатного материнства може скористатися лише та жінка, для якої виношування та народження дитини за медичними показаннями фізіологічно неможливі чи пов'язані з ризиком для її життя та (або) життя її дитини [4].

До вказаних вимог до подружжя під час реалізації програми сурогатного материнства Я.Р. Марко пропонує на нормативному рівні додати перелік захворювань, за наявності яких уповноважені батьки не зможуть здійснювати батьківських прав [5, с. 25]. Вважаємо цю пропозицію слушною, адже за умови провадження такої складної програми, як сурогатне материнство, дитина має отримати достатні «гарантії» того, що її народження мало значення, що майбутні батьки здатні будуть у подальшому забезпечити їй належний рівень виховання та розвитку.

Крім вимог до здоров'я подружжя як майбутніх батьків дитини, виношеної та народженої сурогатною матір'ю, Я.Р. Марко пропонує також встановити вимоги до їх соціальної поведінки. Так, недієздатність, обмежена дієздатність, наявність судимості за умисний злочин проти життя та здоров'я, факт позбавлення батьківських прав чи скасування судом усиновлення з вини усиновителя повинні бути перешкодою для можливості стати батьками дитини [5, с. 25].

Відтак С.Б. Булеца наголошує на необхідності до укладення договору про сурогатне материнство пройти повну всесторонню психологічну консультацію як майбутніми батьками, так і сурогатною матір'ю. На психолога покладається завдання роз'яснити можливі ризики та наслідки укладення договору [6, с. 131]. Таким чином, сторони договору повинні усвідомлювати свою здатність виконати всі необхідні його умови.

Отже, дотримання вимог, які висувуються національним законодавством до сурогатної матері та осіб, які в подальшому стануть батьками дитини, є першою необхідною передумовою для можливості застосування методу сурогатного материнства. Це свого роду мінімальна «гарантія», в тому числі й для держави, що права осіб, які беруть участь в програмі, не будуть порушені, а права майбутньої дитини, народженої методом сурогатного материнства, будуть захищені.

Обов'язок укладати договір про сурогатне материнство. Розпочнемо з зазначення того, що всі правові аспекти програми сурогатного материнства повинні бути вирішені в момент вступу уповноважених суб'єктів у такі

відносини, а не в момент отримання результату їх спільних зусиль. В протилежному разі (погоджуємось з Е.А. Іваєвою) втрачається сенс вступу в відносини сурогатного материнства, якщо результат не може бути якимось чином гарантованим [7, с. 116].

Відповідно до положень Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні серед необхідних для проведення сурогатного материнства документів з боку подружжя подається, серед іншого, нотаріально засвідчена копія письмового спільного договору між сурогатною матір'ю та жінкою (чоловіком) або подружжям [2]. У такий спосіб законодавство визначило необхідним укладення договору письмової форми з нотаріальним посвідченням між учасниками програми сурогатного материнства перед її проведенням. Для порівняння в Греції (дозволене лише альтруїстичне сурогатне материнство) для того, щоб договір про сурогатне материнство отримав статус легального, жінка (майбутня матір дитини) повинна після його укладення звернутися до суду та довести необхідність застосування такої репродуктивної технології. Лише після отримання судового дозволу подружжя можуть гарантувати собі право стати батьками [8, с. 105–106].

При цьому для того, щоб суд видав дозвіл на здійснення сурогатного материнства, повинні бути дотримані такі умови: 1) майбутня мати має довести, що здатна піклуватися про дитину; 2) вік майбутньої матері не має перевищувати 50 років; 3) майбутня мати має довести, що фізично та психічно здорова; 4) сторони мають подати їх письмовий договір до суду, що має передбачати лише покриття витрат сурогатній матері, тоді як оплата за її послуги заборонена; 5) якщо сурогатна матір одружена, її чоловік повинен також підписати договір про сурогатне материнство; 6) сурогатна матір не може бути донором яйцеклітини; 7) сурогатна матір та майбутні батьки повинні бути громадянами Греції чи хоча б постійними резидентами [9]. Тоді як в Ізраїлі договори про сурогатне материнство уповноважена затверджувати спеціально створена Комісія. Вона повинна переконатись, що сурогатна матір не страждає психічними розладами та не зазнає фінансових нестач [3, с. 104].

Як визначає Р.А. Майданик, за договором про сурогатне материнство одна сторона (подружжя чи окрема особа), яка не здатна мати власну дитину, передає свій генетичний матеріал для її народження іншій стороні – сурогатній матері, яка зобов'язується виносити, народити дитину, зачату методом екстракорпорального запліднення, і передати її після народження першій стороні, яка зобов'язується забрати дитину і компенсувати витрати сурогатної матері на умовах цього договору [10, с. 19].

Ю.В. Коренга поділяє умови договору про сурогатне материнство на кілька блоків, серед яких: 1) обов'язковий – зумовлює предмет договору, права й обов'язки сторін та умови їх відповідальності; 2) умовний – має форму заяви щодо участі в процедурі екстракорпорального запліднення; 3) інформаційний – містить засвідчення поінформованості щодо технології сурогатного материнства; 4) цінний – визначає вартість відповідної технології; 5) атрибутивний – включає перелік послуг, якими мають та можуть скористатись сторони, реалізуючи програму сурогатного материнства в закладі охорони здоров'я [11, с. 10].

Предметом цього договору, що за своєю природою є цивільно-правовим, постає послуга, яка полягає в перенесенні в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, але також і виношуванні, народженні та подальшій передачі дитини її батькам [12, с. 146]. Відповідно, подружжя в відносинах за договором про сурогатне материнство є замовником, а сурогатна матір – виконавцем відповідної послуги.

Невизначеним у чинному законодавстві України та спірним у правовій науці є питання про оплатність договору про сурогатне материнство. Як зазначає з цього приводу О.Л. Дзюбенко, розглядуваний договір зазвичай є оплатним, хоча загалом це залежить від відносин, в яких перебувають замовник та виконавець послуги. Якщо, до прикладу, сурогатною матір'ю виступатиме родич одного з подружжя, то, скоріш за все, договір про сурогатне материнство буде безоплатним за згодою сторін [12, с. 147]. Ціна за договором повинна бути визначена в кошторисі, узгодженому сторонами, і включати зокрема: оплату сурогатній матері за надані нею послуги; оплату потреб сурогатній матері під час вагітності й пологів; оплату форс-мажорних обставин, які можуть виникнути під час виношування чи народження дитини [12, с. 150].

Витрати замовника (подружжя) за договором про сурогатне материнство залежатимуть від його виду (безоплатний чи оплатний). Якщо договір безоплатний, то подружжя виплачує сурогатній матері витрати, понесені нею під час вагітності та пологів (харчування, медичне обстеження, лікарські засоби, одяг, втрачений заробіток тощо). У разі ж коли договір є оплатним, то, крім фактично понесених нею витрат, сурогатна матір отримує також і винагороду за свої послуги [13, с. 364].

На думку М.В. Менджул, договір про сурогатне материнство повинен максимально враховувати можливі спірні ситуації, детально регулювати права та обов'язки сторін під час виношування дитини, її народження, а також встановлювати заборону односторонньої відмови від договору, передбачати наслідки форс-мажорних обставин (розлучення подружжя, народження дитини з вадами чи мертвої дитини тощо) й відповідальність сторін за порушення умов договору [14, с. 311].

Російська дослідниця С.П. Журавльова переконана, що в договорі про сурогатне материнство повинно бути зафіксовано обов'язок сурогатної матері виконувати всі приписи лікаря та надавати подружжю інформацію про стан свого здоров'я та здоров'я плоду, який нею виношується [15, с. 17]. Ми цілком погоджуємось з такою позицією.

Відзначимо, що Закон Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян та гарантії їх реалізації» серед обов'язків, які покладаються на сурогатну матір, визначає: стати на медичний облік у ранньому періоді вагітності (до 12 тижнів), регулярно спостерігатися та виконувати всі приписи лікаря, слідкувати за станом свого здоров'я, утриматися від куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин, а також інформувати подружжя про перебіг вагітності [16]. Подібні обов'язки визначені як істотні умови договору про сурогатне материнство за законодавством Білорусі [4].

У світлі змісту договору про сурогатне материнство низка спеціальних *обов'язків* покладається також на заклад охорони здоров'я, який надає медичні послуги за відповідною програмою. Серед них, зокрема: контролювати відпо-

відність здоров'я сурогатної матері пред'явленим до неї вимогам; контролювати дотримання сурогатною матір'ю встановленого для неї режиму; підтвердити за необхідності можливість здійснити штучне переривання вагітності, тобто можливість розірвати договір сурогатного материнства [17, с. 25]. Окрім цього, на заклади охорони здоров'я повинні бути покладені обов'язки: інформувати сурогатну матір про можливі негативні наслідки для її здоров'я; надати майбутнім батькам достатню інформацію про фізичне та психічне здоров'я сурогатної матері [18, с. 160–161].

Законодавство про шлюб та сім'ю Казахстану покладає обов'язок на заклад охорони здоров'я винести висновок про застосування репродуктивних технологій з повною та вичерпною інформацією щодо використаних для цього біоматеріалів самих осіб, які бажають мати дітей, чи донорського банку. Один екземпляр такого висновку додається до нотаріально посвідченого договору про сурогатне материнство [19].

Отже, договір про сурогатне материнство, що має приватноправовий характер за своєю природою, постає необхідною передумовою для встановлення й подальшого ходу відносин між його сторонами: з одного боку, майбутніми батьками (замовники) та сурогатною матір'ю (виконавець), з іншого. При цьому основні обов'язки, які випливають з цього договору, повинні бути зафіксовані передусім у законодавстві, а вже далі знайти своє втілення в договорі. Основним обов'язком сурогатної матері за договором є обов'язок зробити все від неї залежне, аби виносити й народити дитину. Відповідно ж майбутні батьки як замовники послуг сурогатної матері повинні надавати їй максимальне сприяння, в тому числі й матеріальне, щоб обов'язок був реалізований повною мірою.

Висновки. Таким чином, у правових відносинах, що випливають з процесу застосування технології сурогатного материнства, ми виокремили такі важливі правові обов'язки, як: обов'язок дотримуватись вимог, встановлених для учасників програми сурогатного материнства, та обов'язок укладати договір про сурогатне материнство (інші правові обов'язки у цій сфері будуть досліджені нами у подальших наукових розвідках). Якщо ж спробувати провести певну інтегральну лінію у зазначених обов'язках, то можна відзначити, що необхідність їх дотримання та виконання пояснюється прагненням передусім держави (де дозволений цей метод) максимально забезпечити права дітей, народжених внаслідок застосування сурогатного материнства, а також репродуктивні права майбутніх батьків дитини, які замовляють послугу її виношування та народження, та права сурогатної матері, яка добровільно погоджується на надання послуги з виношування та народження дитини, її передачі батькам. У такий спосіб застосування сурогатного материнства покладає значну відповідальність на його учасників як за долю майбутньої дитини, так і за весь процес реалізації цього методу допоміжних репродуктивних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюбенко О.Л. Сторони договору про сурогатне материнство. *Експерт: Парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2. С. 94–105.
2. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ МОЗ України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 25.07.2020).
3. Гитлина К.А. Суррогатное материнство в законодательстве Израиля и России. *Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата*. 2015. № 1. С. 103–106.
4. Закон Республіки Білорусь «Про допоміжні репродуктивні технології» від 07.01.2012 р. № 341-3. URL: https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_vspomogatel_nyh_reproduktivnyh_tehnologiyah.htm (дата звернення: 30.07.2020).
5. Марко Я.Р. Правові вимоги до майбутніх батьків при сурогатному материнстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. С. 23–26.
6. Булеца С.Б. Істотні та випадкові умови договору сурогатного материнства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2014. Вип. 27. С. 129–134.
7. Иваева Э.А. Проблемы реализации конституционных прав человека в Российской Федерации на примере суррогатного материнства : дисс. канд. юрид. наук; спец. : 12.00.02. М., 2004. 155 с.
8. Оніщенко О.В., Козіна П.Ю. Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 102–108.

9. Hatzis A. The regulation of surrogate motherhood in Greece. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1689774 (дата звернення: 01.08.2020).
10. Майданик Р.А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство. Київ : Алерта, 2013. 48 с.
11. Коренга Ю.В. Договір сурогатного материнства в сімейному праві України: автореф. дис. канд. юрид. наук; спец.: 12.00.03. Київ, 2014. 18 с.
12. Дзюбенко О.Л. Правова природа та істотні умови договору про сурогатне материнство. *Експерт: Парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1. С. 141–152.
13. Таланов Ю.Ю. Актуальні проблеми сурогатного материнства в законодавстві України. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 1. С. 360–368.
14. Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права : дис. д-ра юрид. наук; спец. : 12.00.03. Х., 2020. 544 с.
15. Журавлева С.П. Правовое регулирование договора о сурогатном материнстве в Российской Федерации : автореф. дисс. канд. юрид. наук ; спец. : 12.00.03. Москва, 2011. 27 с.
16. Закон Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян та гарантії їх реалізації» від 04.07.2015 р. № 148. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111191> (дата звернення: 30.07.2020).
17. Алборов С.В. Правовое и индивидуальное регулирование сурогатного материнства : автореф. дисс. канд. юрид. наук; спец. : 12.00.03. Москва, 2019. 29 с.
18. Хурцилава Л.А. К вопросу о договоре сурогатного материнства. *Актуальные проблемы российского права*. 2007. № 2. С. 155–161.
19. Кодекс Республіки Казахстан про шлюб і сім'ю від 26.12.2011 р. № 518-IV. URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1100000518> (дата звернення: 30.07.2020).